

VOUWEN,
KLAPPEN,
TREKKEN,
DRAAIEN

Twée meisjes.

Leipzig 1917.

BERT
SLIGGERS
VOUWEN,
KLAPPEN,
TREKKEN,
DRAAIEN
PORNO-
GRAFISCH
DRUK-
WERK
VOOR DE
ONGE-
LETTERDE

Omslagontwerp en opmaak binnenwerk: Bart van den Tooren
Afbeelding omslag: prentbriefkaart met open te klappen deur, Frankrijk circa 1900.
Afbeelding pagina 2: uitgeknipte illustratie van 'Twee meisjes, Leipzig 1917' in Werken over verschillende onderwerpen, Utrecht 1935-1936, typoscript 253 pp.

ISBN 978 94 6456 166 1

E-ISBN 978 94 6456 167 8

NUR 694

© 2024 B. SLIGGERS / UITGEVERSMATSCHAPPIJ WALBURG PERS, ZUTPHEN

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Met dank aan Bert Meppelink, die al in een vroeg stadium een kritische meelezer was, en aan Johan de Zoete, die mij hielp met het beschrijven van de gebruikte technieken. Alle illustraties zijn, mits anders vermeld, afkomstig uit de collectie van de auteur.

INHOUD

INLEIDING 9

1. IN ALLE SOORTEN EN MATEN 15

Trekken	15
Tijuana Bijbels	16
Trekkaarten	22
Openvouwen	25
Reclamekaarten	29
Leporello	30
Dubbelvouwen	33
Omdraaien	36
Prentbriefkaarten	37
Speelkaarten	54

2. TOPOGRAFIE VAN DE EROTIEK EN PORNOGRAFIE 57 (NEDERLAND, VLAANDEREN, DUITSLAND EN OOSTENRIJK)

Nederland	58
Vlaanderen	66
Duitsland	68
Oostenrijk	85

3. TOPOGRAFIE VAN DE EROTIEK EN PORNOGRAFIE 95 (FRANKRIJK, SPANJE EN PORTUGAL)

Frankrijk	95
Spanje	128
Portugal	135

4. THEMATIEK ALGEMEEN 141

- Oorlog en soldaten 141
- Eerste Wereldoorlog 144
- Magnus Hirschfeld 146
- Tweede Wereldoorlog 148
- Oorlogspropaganda 151
  - Antiklerikaal 154
  - Scatalogie 158
- Van hetzelfde geslacht 166
  - Standjes 175
- Kolonialisme & racisme 178
  - Bdsm 187
- Het sleutelgat 191

5. THEMATIEK BESTIALITEITEN 193

6. ICONOGRAFIE 235

- NOTEN 270**
- REGISTER 279**

Ouvrez
ma valise
et vous verrez

Le Mor

4

INLEIDING

BOEKEN EN TENTOONSTELLINGEN HEBBEN VOORAL DE LAATSTE JAREN AANDACHT

besteed aan erotische en pornografische boeken en tijdschriften die in Nederland en Vlaanderen in de periode 1880-1980 zijn verschenen.¹ Ondanks de grote rijkdom aan dit reguliere drukwerk was er echter nog veel meer ondeugends dat minder goed bewaard is gebleven vanwege de fabricage voor een kortstondig gebruik. Dit efemere werk bestaat uit een schat aan drukwerkjes op klein formaat, waaronder geheimzinnige papiertjes en andere boekjes, die wanneer ze worden opengeklapt, uitgevouwen of omgedraaid hun geheimen pas prijsgeven. Ook zijn er vieze liedjes, gedichten en schuine moppen, maar vaker valt er niets te lezen, maar des te meer te zien, vooral als er aan een lipje getrokken kan worden waardoor de hele afbeelding in beweging komt. Het is porno voor de analfabeet. Voor hem zijn er ook foto's, van ondeugend tot heel expliciet, meestal uit Frankrijk en stereofoto's met een kartonnen kijkertje uit Tsjechoslowakije. Dit boek toont de tot nu toe verborgen wereld van het vaak verloren gegane erotische of pornografische drukwerk, waarin ook aandacht wordt besteed aan de pikante prentbriefkaart. Uiteindelijk is het deze kaart die het eindstation van de erotische hoogstandjes werd, die men in een anonieme envelop kon versturen of zelfs zonder die en dus ook zonder gêne en was er niets van je gading te vinden dan maakte je het zelf. Huisvlucht was de enige manier voor de vormgeving van ongekende fantasieën. Het boek behandelt de periode 1850-1950 in Europees perspectief, met uitstapjes daarbuiten, per verschijningsvorm, per land, thematisch en iconografisch. Klein maar fijn en voor elk wat wils.²

Prentbriefkaart met leporello. 'Ouvrez ma valise et vous verrez Le Mont-Saint-Michel' (Open mijn koffer en u ziet Le Mont Saint-Michel), nummer 4, uitgeverij Artaud Père et Fils, éditions Gaby, Nantes circa 1950.

Dan nog iets over de titel van dit boek: pornografie voor de ongeletterde. In de te behandelen periode 1850-1950 werd de term pornografie minder vaak gebruikt dan 'aanstootelijk voor de eerbaarheid' of 'kwetsend voor het normale geslachtelijk schaamtegevoel'. Pornografie is de verzamelnaam voor al het materiaal dat seksueel gedrag voor of buiten het huwelijk kon veroorzaken en/of stimuleren, schreef A. Elsinghorst die de reacties op de zedelijkheidswetgeving van 1911 onderzocht. In verschillende arresten van de Hoge Raad is sprake van 'kennelijk de bedoeling hebbend het wekken van hoogspanning in de geslachtelijke sfeer' of 'kennelijk bedoeld om ermee te speculeren op de lage erotische instincten van de willekeurige lezer.' Leo Simons, de directeur van de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, later beter bekend als De Wereldbibliotheek, was in 1911 de oprichter van het Bureau ter Bestrijding en Verdringing der Prikkellectuur. Hij gaf toen pornografie de volgende definitie mee: 'Een lectuur waardoor een lustgevoel opgewekt wordt, gepaard gaande met een onaangename sensatie.' Toch was prikkellectuur niet per se synoniem voor pornografie.

Vaak werden er termen gebruikt die het woord pornografie omzeilden, zoals erotisch, vuil, obscene, ontuchtig, clandestien, verboden, seksueel en libertijns. Veel van dit jargon dateert uit de twintigste eeuw, wat het gevaar met zich meebrengt dit klakkeloos te gebruiken voor bijvoorbeeld achttiende-eeuwse teksten. Ook speelt mee waar de teksten geschreven werden; er is een wereld van verschil tussen iets Frans of afkomstig uit Engeland. De term pornografie werd pas in 1857 voor het eerst in de *Oxford English Dictionary* genoemd. Het gebruik van het woord 'érotique' in de context van 'seksueel' in plaats van 'amoureuus' kennen we pas sinds 1825. Achttiende-eeuwse auteurs stelden vaak seks, lust en liefde gelijk aan verliefd zijn.

Het woord pornografie is afkomstig uit het Grieks en verwijst naar iemand die overhoeren schrijft, maar die combinatie wordt al heel lang niet meer gelegd nadat het woord meer een politieke betekenis heeft gekregen. De tegenwoordig meest geuzigde definitie van 'pornografie' is materiaal dat afbeeldingen bevat en/of beschrijvingen van geslachtsorganen en/of handelingen, zoals bijvoorbeeld gedetailleerde beschrijvingen van masturbatie, of anale, orale en penetrerende seks, geschreven met de bedoeling de lezer seksueel op te winden. Erotisch materiaal heeft meestal betrekking op iets seksueels, openlijk of in een meer verborgen vorm door middel van metaforen, toespelingen en insinuaties. In dit grijze schemergebied speelt dit boek zich af.³

In veel gevallen gaat het niet echt om boeken. Hoewel de term 'beweegbare boeken' bestaat, zijn het veelal maar enkele afbeeldingen die in beweging waren te zetten, meestal met een wetenschappelijk of educatief karakter. In de eerste drie eeuwen van drukken, van ongeveer 1450 tot 1750, verschenen de meeste pop-ups met beweegbare papieren onderdelen, die werden gebruikt om bijvoorbeeld de beweging-

Prentbriefkaart met opklapdeken. 'D'ou vient cette carte?... Levez le drap et vous le verrez!' (Waar komt deze kaart vandaan?... Licht de deken open en u ziet het!). Verstuurd uit Parijs 4 juli 1923.

gen van de maan en de verbindingen tussen het oog en de hersenen uit te leggen. De eerste pikante toepassingen verschenen in de zeventiende eeuw toen men een zeil van een bootje kon optillen om een vriend paartje te ontdekken of de rok van een adellijke dame om haar fraaie ondergoed te zien. De eerste boeken waarbij de beweging een essentieel onderdeel uitmaakte van de beleving van het boek waren speciaal voor kinderen gemaakt en dateren uit het begin van de negentiende eeuw. Hierin kon men door deurtjes te openen of aan strookjes papier te trekken nieuwe scènes tevoorschijn toveren en figuren in beweging brengen. De werkelijke pop-up boeken, waarbij de voorstelling vanzelf omhoog kwam wanneer een bladzijde werd omgeslagen, bereikten in de twintigste eeuw een ongekeerde populariteit. Bij al deze type boeken waren erotische voorstellingen ongebruikelijk. Pas in de afgelopen jaren werden ook de pop-up boeken geseksualiseerd.⁴

Wie vond het als kind niet geweldig een prentbriekaart te krijgen met *Groeten uit ...*, waarop een postbode stond afgebeeld wiens brieven tas je kon openen en waaruit de gefotografeerde hoogtepunten uit Hilversum of Appelscha zich als een harmonica ontvouwen, of uit de rugtas boven de billen van een meisje achter op de motor van haar vriend. Je trok er zo vaak aan dat op den duur de mini-ansichtjes niet meer pasten of het lipje van de tas brak en de inhoud eruit pulde. Later ontdekte je pikantere versies, waarbij de ontvanger van de kaart werd geadviseerd onder een rokje van een meisje op een ladder te kijken, maar in plaats van een broekje of geen broekje kreeg je opnieuw de topografie van een vakantieoord in prentbrieffkaartjes te zien.

13

Er bestonden ook leporello's, de deftige benaming voor deze op harmonicawijze gevouwen boekjes, speciaal voor volwassenen, die in deze vorm de ultieme uitvoering waren om heel veel aanstootgevends in te verbergen dat op ieder moment in de broek- of binnenzak verstopt kon worden. Juist dat formaat voor iets dat verboden was, was voor het efemere erotische drukwerk belangrijk. De Amerikaanse fetisj-fotograaf Franz Rehfeld adverteerde in jaren dertig in Duitsland met 'Pikantes Allerlei', waaronder 36 standjes voor in je vestzak.⁵

Een bloeiperiode voor dit fenomeen was het interbellum waarin veel wat God verboden had zich in de grote steden explosief openbaarde. Wat er in Amsterdam gebeurde, viel in het niet bij de excessen te Parijs en Berlijn. De daaropvolgende crisisjaren zorgden voor een bloeiperiode van het efemere drukwerk, dat clandestien werd uitgevent door marktkooplui die een centje wilden bijverdienen. Wat er in Nederland te koop was, vinden we terug in de archieven van het 'Rijksbureau betreffende de bestrijding van de handel in vrouwen en kinderen en van de handel in ontuchtige uitgaven',⁶ waar ijverige opsporingsambtenaren verslag deden van hun huiszoekingen, incognito optredens en de uiteindelijke inbeslagnames.

Trekkaartje met uitstekend lipje; Zouaaf met haremdame, getekend en uitgeknipt, Frankrijk circa 1920.

1.

IN ALLE SOORTEN EN MATEN

TREKKEN

Een van de vroegst bekende bewegende erotische voorstellingen is een toverlantaarnplaatje uit de tweede helft van de achttiende eeuw, waarbij een voorliggend plaatje van een arm heen en weer kon worden bewogen, zodat het leek of de man van het liefkozend paartje zijn zichtbare geslachtsdeel beroerde.⁷ Een grote bloeiperiode had dit papieren nog niet erotische fenomeen in de Biedermeiertijd (1810-1835) gekend, toen dergelijke kaartjes met lipje als Valentijnskaart of een geschenk aan een geliefde werden vervaardigd, voornamelijk in Engeland, Frankrijk en Duitsland.⁸ Behalve als gravure werden de kaarten ook getekend en geknipt door handige en artistieke doe-het-zelvers. Ook zijn er metalen en bakelieten exemplaren bekend, waarin soms dieren of meerdere personen een rol spelen.

In 1939 werd de Rotterdamse politie gewaarschuwd dat er onzedelijke poppetjes werden verkocht in een café aan de Schiedamsedijk. Het spoor leidde naar de maker in de Zwijnenstraat, de 54-jarige havenarbeider Hendrik Victor van Loon. Volgens de politie waren de grootste 'voor de eerbaarheid aanstotelijke voorwerpen' gemaakt van uitgezaagde triplexplankjes, voorstellende een op haar rug liggende vrouwenfiguur met de benen omhoog en daarachter een mannenfiguur in zittende houding. Beide figuren waren gedeeltelijk vleeskeurig en bruin geschilderd. De losse delen waren door pennetjes aan elkaar bevestigd. Wanneer men het voorwerp in de hand nam en met een vinger aan het uitstekende deel trok, kwamen beide figuren door middel van een elastiekje in beweging. Dan zag men hoe het mannenfiguurtje een roodgemaakte punt, die het

Gedrukte voorstelling die door trekken in beweging komt, lijncliché, met splitpennen. Op de trap Jiggs, in het midden Tillie the Toiler, rechts Walt Wallet, bekende figuren uit Amerikaanse krantenstrips, Verenigde Staten circa 1920.